

Hospital de la Santa Creu de Barcelona, el centre sanitari més antic del món

Josep Maria Masclans i Segura

*Soci de la Societat Catalana de Genealogia, Heràldica, Sigil·lografia,
Vexil·lologia i Nobiliària (SCGHSVN)*

Resum: L'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau és el centre sanitari en actiu més antic del món. Fa més de sis segles que vetlla per la salut dels catalans i ha afrontat i sortejat diversos moments de crisi que han fet perillar la seva existència, des d'epidèmies fins a setges, i per diversos i constants problemes econòmics.

Paraules clau: Hospital de la Santa Creu i Sant Pau, història hospitalària, Barcelona, centre sanitari.

Resumen: El Hospital de la Santa Creu i Sant Pau es el centro sanitario en activo más antiguo del mundo. Hace más de seis siglos que vela por la salud de los catalanes y ha afrontado y sorteado varios momentos de crisis que han hecho peligrar su existencia, desde epidemias hasta asedios, y por varios y constantes problemas económicos.

Palabras clave: Hospital de la Santa Creu i Sant Pau, historia hospitalaria, Barcelona, centro sanitario.

Abstract: The Hospital de la Santa Creu i Sant Pau is the oldest active health center in the world. It has stayed awake for the Catalan's health for more than six centuries and has faced and weathered numerous crises that have jeopardized its existence, from epidemics to sieges, and several and constant financial problems.

Keywords: Hospital de la Santa Creu i Sant Pau, hospital records, Barcelona, health center.

Résumé: L'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau est le plus ancien centre de santé en pleine activité du monde. Il y a plus de six siècles qu'il surveille l'état de santé des catalans et a fait face à des nombreuses crises et intempéries qui ont mis en péril son existence à cause d'épidémies, des sièges, et plusieurs et constants problèmes financiers.

Mots clés: Hospital de la Santa Creu i Sant Pau, les dossiers des hôpitaux, Barcelone, centre de santé.

L'Hospital es va crear en un moment de crisi, de regressió econòmica, després d'una greu pesta que va reduir la població del país. Aquella crisi va empobrir molta gent però, també, se'n va enriquir d'altra que va ser la que va fer possible la construcció de l'edifici.

A principis del segle XV i abans de la fundació de l'Hospital de la Santa Creu, la ciutat de Barcelona ja disposava de diversos hospitals per a l'assistència dels malalts i pobres, amb una atenció benèfica força precària, i amb una dispersió considerable. Aquella dispersió i les necessitats de la Barcelona del quatre-cents aconsellaren als impulsors de la seva construcció tirar endavant aquell nou repte per a la ciutat. En aquella època la ciutat devia tenir, tant sols, uns 20.000 habitants.

Martí I crea una facultat de Medicina a Barcelona. *"El malalt pobre –però no l'empestat ni el leprós– necessita cures i sostres"*. La ciutat vol tenir dins les muralles metges tan competents com ho permet l'època, i en un nombre suficient. En crida fins i tot de l'estranger, i els atreu per mitjà d'un contracte i el pagament d'un salari sortit dels fons públics.

L'origen de l'hospital nou és en la unificació d'altres 6 hospitals existents a la ciutat de Barcelona: l'Hospital del Canonge Colom (s XII-XIII), l'Hospital de Bernat Marcús (s XII), l'Hospital de Santa Eulàlia del Camp (s XII), l'Hospital de Santa Marta o de la Ciutat o de l'Almoina o de Pere Desvilar,¹ l'Hospital de Santa Margarida o dels Masells i l'Hospital del Canonge Pere Vilar o de Sant Macià. Aquells hospitals estaven regits pel bisbat de la ciutat, pel capítol catedralici de Barcelona o pel consell de la ciutat. S'escollí implantar-lo en una zona encara poc construïda del sud-est de la ciutat, o no hi mancava l'espai i l'aire era més pur. Concretament entre el camí de Montjuïc, l'actual carrer de l'Hospital, i el del Llobregat, actual carrer del Carme, concretament a banda i banda del fons de la riera de la Creu d'en Malla, desviada arran de la construcció de la muralla.

La seu de l'Antic Hospital de la Santa Creu, a l'actual carrer del Carme núm. 47, és una edificació gòtica amb més de 6 segles d'antiguitat. Va ser fundat sota el regnat del rei Martí l'Humà, l'any 1401, per acord, l'1 de febrer del mateix any, entre el Consell de Cent i el Capítol de la Catedral de Barcelona. El mateix dia se'n va aprovar la ubicació, el Raval de la ciutat, just en el lloc on es trobava l'Hospital d'en Colom i els seus patis circumdants, i el seu nom.

Les obres de l'Hospital de la Santa Creu gaudiren, des del seu inici, d'un suport financer important, tant per les rendes i els béns propis del centre com pel patrimoni dels antics hospitals i els ingressos de naturalesa pública i privada, sobretot els procedents de la reialesa i del papat. Val a dir que certes aportacions, com la del rei Martí l'Humà, no foren de caràcter pecuniari, sinó en forma de material de construcció, ja que el monarca féu donació de tota la pedra i el reble que eren a les drassanes i que s'havia destinat a bastir un nou palau reial, construcció que s'interrompé tot just ja començada.

L'edificació es va fer dins la tercera muralla de la ciutat en l'estil gòtic de l'època i ha mantingut el mateix estil en totes les següents ampliacions que s'hi han anat fent, excepte alguns annexos que ho van ser en estils posteriors. La construcció, com ja s'ha dit, es va poder fer aprofitant el fons i la pedra destinada al projecte abandonat d'ampliació de les Drassanes Reials de Barcelona i la creació d'un Palau Reial adossat. Ben aviat, però, per la necessitat d'una gran quantitat de material, calgué recórrer a la pedrera de Montjuïc, concretament als talls que la majoria de molers i alguns mestres de cases tenien sota la capella de Sant Ferriol.

Del 1402 al 1411 el patrimoni de l'hospital s'anà engrandint amb l'adquisició de nous terrenys als carrers del Carme i d'en Cervelló (actualment Floristes de la Rambla). Tot plegat va comportar una certa urbanització de l'entorn de la nova construcció i del convent de Santa Maria del Carme. El 3 de setembre de 1407 el papa cismàtic BENET XIII d'Avinyó, Pere de Luna, atorgà la butlla fundacional de l'Hospital de la Santa Creu de Barcelona, quedant així confirmat l'acord entre el bisbat i el Consell de Cent.

1. Pere Desvilar, ciutadà barceloní que oferí la seva fundació al Consell de Cent el 1308.

Quan l'hospital va ser projectat, aquest tipus de centres no tenien el mateix significat ni objectiu que el que tenen en l'actualitat; en realitat es dedicaven preferentment a la beneficència, més a acollir i atendre els pobres malalts que no a guarir-los i, sobretot, es feien càrrec dels nens abandonats ja fossin de la ciutat o de fora, sense cap tipus de discriminació per la seva raça, condició de legítim o il·legítim, malaltia, etc. basant-se en l'obligació cristiana de la caritat i finançant-se gràcies a donacions, almoines i llegats. També prestaven serveis als pelegrins o als mercaders forasters, malalts però no necessàriament pobres.

A la pràctica funcionaven com *una ciutat dins la ciutat*, amb hortolans, ferrers, pastors, ... gent d'oficis divers. No és estrany, doncs, que ja de bon començament, s'hi construïssin l'església, una primera farmàcia, el celler, els safareigs i el guarda-roba. L'hospital disposava de terrenys cultivables i vinyes. Moltes verdures i hortalisses i el vi que s'hi consumia provenien de la mateixa propietat de l'hospital. Hi treballaven voluntaris i persones pertanyents a germandats i confraries religioses, religiosos i laics. Es creu que unes 1500 persones hi menjaven cada dia. Hi havia més de 400 dides per alimentar "a mitja llet" o "a tota llet" segons els nens ja mengessin sòlid o encara no ho fessin. És lògic pensar, doncs, que calia una important infraestructura per tirar endavant aquella ciutat.

L'edifici, iniciat el 13 de febrer de 1401 i ampliat en diverses ocasions, és una bona mostra del gòtic civil català. Hi destaquen el claustre, fet pel mestre d'obres Guillem Abielli, i les tres naus de dues plantes que l'envolten. La primera fase de les obres acabà l'any 1414 i no es varen reprendre fins un segle després, quan es varen construir les dues escales monumentals, es va portar l'aigua canalitzada al recinte i es va fer la porta plateresca del carrer de l'Hospital que substituïria l'entrada pel carrer del Carme i que deixaria tancat el recinte hospitalari entre els dos carrers. La capella gòtica del carrer Hospital, obra del s. XV, es va fer aprofitant algunes de les edificacions de l'antic hospital d'En Colom.

L'any 1680 acabaren les obres, iniciades el 25 de març de 1629, d'una de les ampliacions de l'edifici de la zona nord, concretament la Casa de Convalescència (l'actual Institut d'Estudis Catalans), i l'antic Hospital de la Santa Creu es va posar sota l'advocació de Sant Pau. L'any 1703 Antoni Viladomat i Manalt, pintor barroc català preeminent, va pintar la capella de Sant Pau. Finalment, l'any 1764, s'aixecà el Col·legi de Cirurgia (actual Acadèmia de Medicina), davant de la Casa de Convalescència, obra de Ventura Rodríguez.

Els primers malalts es van atendre a la primera edificació de l'hospital, la Sala de Sant Roc, actualment part de la Biblioteca Nacional de Catalunya. És una sala amb força llum exterior, gràcies a les finestres gòtiques; els llits estaven distribuïts al llarg de la sala, probablement a ambdós laterals i amb els capçals tocant als murs.

Se sap que el primer malalt de l'hospital va ser Diego Genest, un home de 40 anys, pescador i malalt de les cames, que va entrar-hi l'any 1457. Des de llavors l'hospital ha estat en funcionament ininterromputament. Molts nens arribaven malalts o abandonats dels seus pares. Alguns no eren mai més reclamats pels seus familiars. Si sobreviuen, aproximadament només un 25%, els nois eren enviats a aprendre un ofici i les noies se les enviava a servir.

Es guarda una descripció del funcionament de l'hospital, de mitjans del segle XVI, a càrrec de l'ambaixador de Florència que es dirigia a trobar el rei Ferran II, l'historiador Francesco Guicciardini. Aquest descriu la ciutat i es fixa en l'hospital entre d'altres monuments: "*Frueix la ciutat d'un gran hospital on s'atenen moltíssims malalts en boniques i ben arreglades habitacions i, pel que jo vaig veure, em semblen ben atesos. En el mateix hospital s'acullen els nens expòsits, i a més hi ha els bojós, que ells anomenen orats, per la qual cosa és precís que tinguin moltes despeses*". Els difunts normalment s'enterraven al cementiri del Pi, parròquia a la que pertanyia l'hospital.

Segons les èpoques hi han treballat diverses congregacions i/o ordes religiosos. Així, per exemple, a partir de 1599, la Congregació de la Nativitat de la Mare de Déu, formada per dones laiques dirigides per l'orde dels Jesuïtes; que a partir de 1731, gràcies al llegat de Francesc Darder, començaren a ser conegudes com darderes. Hi varen ser fins l'any 1810, quan foren expulsades pels invasors francesos. L'any 1784

Jaume Sayrol fundà una germandat hospitalària masculina, el Germans de la Caritat. L'any 1789 va arribar una comunitat de Filles de la Caritat. L'any 1792 es fundà una nova germandat, les Germanes Hospitalàries de la Santa Creu, que continuen fins avui.

L'Hospital ha estat en funcionament des dels seus orígens. Podem afirmar que el fons hospitalari és el més important del món i ens podem congratular que pràcticament tot l'arxiu dels malalts es conserva, una part a l'actual Biblioteca de Catalunya i una altra part important a l'arxiu de la nova seu del mateix hospital. L'anàlisi d'aquest arxiu permet conèixer diferents elements de la història: les guerres, les professions dels malalts, els seus llocs d'origen, el tipus d'alimentació, el tipus de roba que duïen, la classe social a què pertanyien, etc.

L'edifici de l'hospital, que al segle XV estava entre horts i fora muralles, havia quedat enmig d'un espai urbà, ple d'indústries contaminants i insalubres. Fins a començaments del S. XX, va ser l'únic gran hospital català, quan ja esdevingué insuficient com a conseqüència de la més nombrosa població de la ciutat.

A finals del segle XIX les noves tendències higienistes, que recomanaven que els hospitals havien de ser fora dels nuclis urbans, comporten que l'edificació esdevingué insuficient i es decideix construir un nou edifici, fora del nucli urbà, que pugui albergar l'hospital. És així com el 15 de gener de 1902 es posa la primera pedra del que serà la nova seu; el nou edifici es construirà en uns terrenys adquirits per l'hospital i en uns cedits pel banquer Pau Gil i es finalitzarà l'any 1930, situats entre els actuals Av. del Pare Claret, i els carrers de Cartagena, de Romà Casanovas i de Sant Quintí. L'obra, encarregada a l'arquitecte Lluís Domènech i Montaner, esdevindrà un dels edificis més rellevants del modernisme català. És llavors que l'hospital afegirà al seu nom el de Sant Pau i esdevindrà l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau, nom que encara conserva en l'actualitat.

De fet no es tracta d'un edifici sinó d'un conjunt d'edificis i/o pavellons. Tretze, construïts en una primera fase, entre 1902 i 1913, sota la direcció del mateix Lluís Domènech i Montaner; sis construïts amb un estil modernista moderat, sota la direcció del seu fill Pere Domènech i Roura a partir de l'any 1920; i altres petites edificacions complementàries. L'any 1997 va merèixer el nomenament de Patrimoni de la Humanitat per la UNESCO.

L'antic edifici de l'Hospital de la Santa Creu, del carrer del Carme, mantingué la seva funció original fins al final de la segona dècada del segle XX, quan tots els serveis mèdics ja foren traslladats progressivament als pavellons del nou Hospital de la Santa Creu i Sant Pau.

Novament, però, i cent anys després de la seva construcció, les necessitats de l'exercici de la medicina actual farà que l'edificació esdevingué inadequada per a l'òptima atenció als malalts i es construirà un nou edifici, dins del mateix perímetre del recinte, d'acord a les necessitats del segle XXI. El nou edifici seria inaugurat el mes de setembre de 2003.

L'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau ha estat i segueix essent, encara avui, uns dels hospitals més importants de la ciutat de Barcelona i de Catalunya. Actualment el conjunt modernista està finalitzant una restauració en previsió d'allotjar les seues d'organismes diversos, nacionals i internacionals, com la secretaria general de la Unió per la Mediterrània, ubicada a Barcelona.

Originàriament la Direcció de l'Hospital era d'una *Molt Il·lustre Administració (la MIA)*, compartida per la societat civil, amb dos representants, i per l'Església, també amb dos representants. L'any 1990 hi va haver una modificació dels seus Estatuts de manera que els representants van passar a ser un total de sis: dos de la Ciutat de Barcelona, dos de l'Església i dos de la Generalitat de Catalunya. La MIA, la gestora del patrimoni propi, és una entitat molt discreta i no se'n poden enregistrar les reunions. Cal prendre les decisions per unanimitat.

Quan l'antic Hospital de la Santa Creu, del carrer del Carme, es va traslladar a la nova seu, les dependències de l'edificació gòtica varen quedar buides i necessitades d'una àmplia restauració. L'any 1926 l'edifici va ser comprat per l'Ajuntament de Barcelona i en va començar la reconstrucció. El 3 de gener de 1931 va ser declarat Monument Històric Artístic d'Interès Nacional.

Aquell conjunt arquitectònic del carrer del Carme acull actualment diverses seus d'organismes i entitats públiques i privades:

- L'Institut d'Estudis Catalans, a la Casa de Convalescència, des del 1931.
- La Biblioteca de Catalunya, oberta des de 1939.
- L'Escola Massana, des de 1935.
- Dues biblioteques públiques del Consorci de Biblioteques de Barcelona (les de Sant Pau i la infantil de la Santa Creu)
- La Reial Acadèmia de Farmàcia.
- L'Escola d'Arts i Oficis del Llibre, fins fa poc.
- “La Perla 29”, companyia teatral, dirigida per Oriol Broggi.
- Fins fa poc el Museu Tèxtil de Barcelona que actualment és al Palau de Pedralbes i està a punt de ser, novament, traslladat al nou DHUB, a la zona de Les Glòries.

L'any 1907 es va crear a Barcelona la Biblioteca de l'Institut d'Estudis Catalans amb un fons comprat per la Mancomunitat de Catalunya als hereus de Marià Aguiló. Va ser oberta al públic l'any 1914 en unes dependències de l'actual Palau de la Generalitat.

Posteriorment es va decidir que la Biblioteca passés a ocupar les dependències alliberades, i ja restaurades, de l'Antic Hospital de la Santa Creu de Barcelona. La biblioteca va esdevenir Biblioteca Nacional de Catalunya l'any 1981 gràcies a la promulgació de la Llei de Biblioteques aprovada pel Parlament.

Actualment la biblioteca, que ocupa una superfície total de 8.820m², disposa d'uns 20.000 volums i més 3.000.000 de documents conservats en diversos suports: llibres, revistes, diaris, manuscrits medievals, cartes, gravats, mapes, partitures, enregistraments sonors i audiovisuals... La majoria de volums i documents, prop d'un 60%, són resultat de donacions. El primer document és del segle VIII. Entre els documents més destacats s'hi troben les Homilies d'Organyà, el Llibre de l'Orde de Cavalleria de Ramon Llull, cançoners provençals i catalans dels s. XIV-XV, la Crònica de Bernat Desclot, l'Atlàntida de Jacint Verdaguer... Pràcticament tots són consultables i estan, en bona part, ordenats i protegits en prop de 4 kilòmetres de prestatgeries al soterrani de l'edifici. En l'actualitat gairebé tot el fons està catalogat digitalment. La biblioteca disposa d'amplis espais, taules de treball i, a més, d'unes cabines amb pany i clau que poden ser llogades per períodes setmanals.

Són d'especial interès les sales Marés i Cervantes. La primera inclou una donació del bibliòfil Frederic Marés formada pels documents que havien de conformar el Museu del Llibre, projectat per ell mateix. La segona recull una important col·lecció d'obres escrites per Miguel de Cervantes, originals, primeres edicions i traduccions a molts idiomes, etc. S'inicià a partir d'una donació de 4.000 volums per part d'un particular. Actualment ja n'inclou prop de 8.000.

D'interès especial per als nostres investigadors cal dir que la Biblioteca disposa d'una secció de llibres de les disciplines pròpies de SCGHSVN, alguns dels quals amb informació i arbres genealògics de diverses famílies. També guarda l'arxiu complet de l'antic hospital, amb informació de malalts, dades administratives..., des de la seva creació; una informació molt interessant de cara a saber la procedència dels malalts, els seus oficis, la seva alimentació... Disposa, però, de pocs documents genealògics.

BIBLIOGRAFIA

Ajuntament de Barcelona.

Història de Barcelona (La Ciutat consolidada segles XIV i XV). Enciclopèdia Catalana.

L'Art Gòtic a Catalunya (ARQUITECTURA. Dels palaus a les masies). Enciclopèdia Catalana.

“L'Hospital de la Ciutat”, programa “Sense ficció”.